

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

بە

ژماره ٦٥ - ٢٠٢٥

گۆڤاریکی زانستیی وەرزییه

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار
حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر

پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەرپێوەبەری نووسین

د. پەخشان فەهمی فەرحو

دەستە ی پراویژکاران:

پ. د. میشیل ایزهنبیرگ

پ. د. مارتن فان برونسن

پ. د. جەللی جەلیل

پ. د. سالیح ئاکین

پ. د. جەعفەر شیخوئیسلامی

پ. د. عەبدولپەرمان ئەداک

پ. د. هاشم ئەحمەدزادە

دەستە ی نووسەرەکان:

پ. د. قەیس کاکل توفیق

پ. د. بەختیار سەجادی

پ. د. فەرهاد قادر کەریم

پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان

پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف

پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسودە

د. لەزگین عەبدولپەرمان ئەحمەد

گۆڤارى ئەكادىمىيى كوردى، گۆڤارىكى زانستىي وەرزىيە، لەلايەن ئەكادىمىيى كوردىيە وە دەردەكرىت و بايەخ بە توڤژىنە وەي كوردى لە بوارەكانى زمان، ئەدەب، دىرۆك، جوگرافىا و كولتورىي كوردى دەدات.

گۆڤارەكە توڤژىنە وەكان بە زمانەكانى كوردى، عەرەبى و ئىنگلىزى بىلاو دەكاتە وە و يەكەم ژمارەي لە سالى ۲۰۰۲ دا بىلاو بوو وەتە وە.

ئەم گۆڤارە لەلايەن وەزارەتى خويندى بىلا و توڤژىنە وەي زانستىي حكومەتى ھەرىمى كوردستانە وە، بۆ بەرزكردەنە وەي پلەي زانستى باوەرپىكرە وە.

* رىكخەرى كاروبارى گۆڤار: ئيمان نەجات ئاغۆك

* دىزايىن: ھەرىم عوسمان

* مالىپەرى گۆڤارى ئەكادىمىيى كوردى:

Web: journal.ka.gov.krd

* ئىمىل: journal@ka.gov.krd

* موبایل: 009647508375575

وهه گرتن:

په سه ندردن:

جه ختکرن د گوڤه را به هديندا

پ.ه.د. قيان ابراهيم علي
پشکا زمانى کوردی
کوليزا زمانان
زانکویا دهوک
ca.dou@ila.naiv

هزرغان عبدالحميد علي
پشکا زمانى کوردی
کوليزا زمانان
زانکویا دهوک - دهوک
moc.liamg@navrzhrzh

پوخته

جه ختکرن دياردهکا زمانيه، د هه می زمانين جيهانيدا بهرچاډ دبیت. ئهف دياردهيه بۆ ديارکړنا کهرستهکى يان دهربرينهکا زمانى کار دکهت. د رستهييدا بۆ پتر سه رنجر اکتشانا گوهدارى بۆ ئهوى مه به سته ئاخفتنکهرى پي هه ى دهيت، د زمانى کورديدا ب پهنگهکى بهر به لاف دهيت به کارئينان و پيکين جودا جودا بۆ ديارکړنا ئهف دياردهيه د ئاستى رسته سازيدا د هينه بکارئينان، وهکوو پيکا فورمى پوانى و ب رپيا مورفيمان يان ريزبوون و مه زنکړنا گري و رسته يان يانژى ب دووباره رکړنا کهرسته يي رسته يي يان ب پيکين جوراوجور، بابه تى جه ختکرنى د گوڤه را به هديندا گرنگيا خو ههيه، له ورا ئه م دى ههول دهين جه ختکرنى د ئاستى رسته سازييدا ديار بکهين، ب شيوهکى وهسفى، ب پيکا ديارکړنا ئهوان کهرسته يي کو دبه ئه گهرى جه ختکرنى د رستيدا. ئه م گريمانه دکهين کو د ئاستى رسته سازييدا پتر ژ پيکهکى و کهرستهکى ههبيت، بۆ گه هشتن ب ئهف گريمانى رپيازا وهسفى هاتيه بکارئينان، د ئه نجامدا ديار بوو کو د ئاستى رسته سازييدا هه ر ئيک ژ (پيزبوونا کهرستان، مه زنکړنا پوانى، دووباره کړن، پيکين جوراوجور) دبه ئه گهرى دروستبوونا جه ختکرنى.

په يقين کليدار: جه ختکرن، دووپاتکرن، دووباره کړن، په يقين جه ختکرى، پيکين جه ختکرنى

پیشهکی

گرنگیا فهکولینی د دیارکرن زورترین پیک و کهرستههین جهختکرنی د ئاستی رسته سازیدایه، ب تاییه تی ریکا ریزبونا کهرستههین و مهزکرن رۆنانی، ههروهسا بکارئینانا پتر ژ ریکهکی د ئاستی رستیدا. سنووری زانستی د چارچوئی ئاستی ریزمانیدا هاتیه ئهجامدان، لی هندهک جاران بۆ پتر پوونکرن جهختکرنی پهنا بریه بهر ههردوو ئاستین (دهنگسازی، واتایی). سنووری جوگرافی گوڤهرا بههدینی بخوڤه دگريت. ئارمانج ژ ئهجامدانا ئهقی فهکولینی ئاشنابوون و دیارکرن ئهوان ریکین رسته سازیه ئهوین دبه ئهگهری دروستکرن جهختکرنی د گوڤهرا بههدینیدا. پرسیارین فهکولینی: ئایا دیاردهیا جهختکرنی د ئاستی رستیدا ب چ ریک دهیته دهربرین و ئه و ریک چنه؟ ئایا د شیاندایه ریکین جوداجودا د ئیک رستههینا بهینه بکارئینان؟ بابته جهختکرنی د زمانیدا بههرا پتر د ئاخفتنیدا دیار دبیت، ئهقه گهلهک جاران دنقیسینیدا کیمتر دیار دبیت. ههروهسا جهختکرنی ریکین جوداجودا ههنه، نهکو مؤرفیمهکا تاییهت یان پهقهکا تاییهت ههیه بۆ دهربرینا جهختکرنی، ئهقه ژی ئاریشهیه بۆ دهستنیشانکرن کهرستههین جهختکرنی. فهکولین ل دیڤ ریبازا "وهسفی" هاتیه ئهجامدان. ئهف فهکولینه ژ بلی پیشهکی و ئهجامان ژ سی پشکان پیک دهیت، دپشکا ئیکیدا بهحسی جهختکرنی دکارین پیشتردا هاتیه کرن و زاراف و پیناسین جهختکرنی بخوڤه دگريت. د پشکا دوویندا چهندین ریکین رسته سازین دیارکرنه ئهوین دبه ئهگهری دروستبونا جهختکرنی، پشکا سییی لایهنی پراکتیکیه، وهکی (ریزبونا کهرستان، مهزکرن رۆنانی، دووبارهکرن، ریکین جوراوجور) یین دبه ئهگهری دروستبونا جهختکرنی.

پشکا ئیک

۱-۱. جهختکرن د کارین بهریدا

شیوازی جهختکرنی وهکوو هه ر بابتههکی دیتر یی ریزمانی گرنگیا خوه د زمانی کوردیدا ههیه، هه ر چهنده زمانقنن کورد دناڤ پهرتووکن خوهدا ئاماژه ب قی بابتههکی کرینه، بهلی ب شیوهکی راسته وخوڤه کولین بۆ بابتههکی جهختکرنی نه هاتیهکرن، ب شیوهکی نه راسته وخوڤه بهحسی جهختکرنی کریه. دئ ههول دهین بوچووین چهند نفیسه ر و زمانقنن کورد ل سه ر بابتههکی بهدینه دیار کرن:

تەو فیک وههبی زاراقی "تاکید" عه ره بی بۆ مه به ستا جهختکرنی بکارئینایه، بهحسی رۆلی جهناق خویی د بیاقی جهختکرنیدا کریه، دبیزیت: "بۆ ناوی خویی بۆ ناویکی لیکدراوه وه بۆ تهکید کسهکان یان بۆ هیی ناو بهکهک ئههینرین، وهک: من خوی ئه نیرم" (وههبی ۱۹۲۹: ۱۱۲-۱۱۳).

نووری عهلی ئه مین د پهرتووکا "قه واعدی زمانی کوردی له صرف و نحو" دا، زاراقی "تهوکید" بۆ جهختکرنی بکارئینایه. پهیقین بۆ جهختکرنی بکارئینان دبیزیتی "تهوکید" و ئه و پهیقین پشتی "تهوکید" ی دهین ب "مؤکد" ناڤ دکهت. زیدهباری قی چهندي دوو جورین جهختکرنی دهستنیشان کریه:

أ- "تهوکید مهعنهوی: ئه و تهوکیدیه که به یهکی له و وشانه دهکری، وهک (خوی، هه موو، گشت...).

- قاره مان خوی سواری ئه سپه که بوو.

ب- تهوکید له فزی: ئه و تهوکیدیه که به دووباره کردنه وهی له فزه که پیک دیت، ئینجا له فزه که (پیت، فرمان، ناو، راناو) بیت، وهک: ئیمهین ئیمه، هاتووین به شوین تودا" (ئه مین ۱۹۵۶: ۹۶-۹۷).

جگه رخواین د پهرتووکا "اوا ئو دهستورا

نابی (ئامیدی، ١٩٨٧س: ٤٢٠-٤٢١). محەمەد طاهر گوهەرزى د "پێزما نا کوردی - زاری کرمانجی" دا، زارافی "ئەسەحی" ژ بو مەرەما جەختکرنی بکار ئینایە، هەر بۆ قی چەندێ هەندەک جەنەقین نووسەک دیارکرنە وەکی (م، ن، ین، ه، ی)، ب دیتنا وی ئەف جەنەقە (جینەقین نوویسەکن د دووماهییا جینەقین جودا دا دەین بو ئەسەحیا گوتتی ئو دبنە هاریکار (مساعدا الفعل) ئانکو هەبوونەک پێ پەیدا دبیت و پامانەکی ددەت (گوهەرزى، ١٩٩٩: ٨٦). واتە ئەف جەنەقین نووسەک (م، ن، ین، ه، ی) دەمی د گەل جەنەقین کەسی یێن جودا یێن دەستەکا تینەپەر (ئەز، تو، ئەو...) ل وی دەمی دێ جەختکرنی دروست د کەن، وەک:

- ئەز دەرچووی ئیکیم.

- تو سەرورەری. (گوهەرزى، ١٩٩٩: ٨٦-٨٧).

هەردیسان د هەمان ژێدەردا گوهەرزى ئاماژى ددەتە نیشانین تافی بورى تەمام (ی، یا)، دبیت: "ئەف نیشانە بۆ ئەسەحیا (تاکید) کرنا کاری دەیت بۆ نیر و می، نە بو دەمەکی تایبەت دەیت، وەک:

- ی چاندی. بو نیران ئانکو ئەسەحیا چاندن بێ گومان.

- یا چاندی. بو میان ئانکو ئەسەحا چاندی. (گوهەرزى، ١٩٩٩: ٩٧)

شلیر نایف ئەمین دبیت: "جەختکرن زاراقەکە بکار دەیت بۆ نیشانەکانا هەر ریکەکی بۆ وی ئیکی کەرەستەک ژ کەرەستین دەرپرینی جەن گرنکی و سەرنجی بیت، هەندەک یەکەیین چەند ئاستەکین زمانی بەشداریی د بەرەمەهینانا واتایا جەختکرنیدا دکن" (ئەمین: ٢٠١٩: ٥٠٧). پاشان بەحسی ریکین جەختکرنی د دیالیکتا کرمانجیا سەریدا کرێ، ئاماژە دایە وان یەکین پشکداریی د پوانا واتایا جەختکرنیدا دکن، ئەف یەکەیه ب چوار ریکان دابەش کرینە:

زمانی کوردی "زارافی" بجیکرن "ژ بو جەختکرنی بکارئینایە، ب دیتنا وی ئەف زاراقە بەرامبەر "تاکید" عەرەبییه، دبیت: "ژ بو کو دلی گوهداری تە بکەفە جی، باوەربکی، گەرەکە (کرن) دوجار بێ گوتن" (جگەرخواين ١٨٣: ١٩٦١). واتە ب ریکا دووبارەکرنا پەیفەکی یان ئامرازەکی جەختکرن پەیدا دبیت، وەکی:

- راستە بارام ژ پەواندزی هاتیه؟

- بەلی بەلی، هاتیه. (بەرسف) (جگەرخواين ١٩٦١: ١٨٣-١٨٤).

جگەرخواين بەحسی رولی جەنەقە خویی ژى کرێ، ب دیتنا وی دکرمانجیا سەریدا جەنەقە "خو" پیشگری "ب" وەردگری، ئەف پیشگری ب خورتیه بۆ مەرەما جەختکرنی بکار دەیت، وەکی:

- بارام ب خو هات. (جگەرخواين، ١٩٦١: ٨٢).

سادق بەهائەدین ئامیدی د پەرتووکا "پێزما نا کوردی - کرمانجیا ژووری و ژیری یا هەقبەرکری دا دەمی بەحسی جەنەقە خویی دکت د بیافی جەختکرنیدا زارافی رۆکماندن (تەوکید) بۆ جەختکرنی بکار دینیت، دبیت: "ئەو جەنەقە یی کو ل جەن کەسەکی یان ژى تشتەکی ب کار بیت، یان ژ بۆ پی رۆکماندنا (تەوکید) نافەکی یا جەهەکی ب کار بیت" (ئامیدی ١٩٨٧: ٢٤٧). هەر دیسان ئامیدی دیارکریه کو جەنەقە خویی د کرمانجیا ژووریدا بۆ مەبەستا جەختکرنی پیشگری "ب" ل پیشیا قی جەنەقە دەیت بۆ "تاکید"، وەکی: ئەز ب خو هاتم (ئامیدی ١٩٨٧: ٢٥٠). هەر د هەمان پەرتووکا ئامیدی ئاماژە ب لایەنەکی دیتری جەختکرنیدا ئەو ژى "هەفالکاری تەکید" یی، دبیت: "ئەو هەفال کارە یی کو دەهەفەکی دا ژ بۆ تەکید کرێ بکار بهیت ژ بەر هندی دبیت هەفالکاری تەکید، وەک: ب خوشی و نەخوشی تو ژ لەپیت من قورئال

ژ ئەوا دەيتە گوتن، د زمانى ئىنگلىزىدا يا ژ پەيڤا (emphainein - دياركرن) ھاتىە، "em" ب پامانا ژناڤدا و "phainein" ب پامانا پېشاندان دەيت. (www.oxfordlearnesdictionaries.com)

د زمانى عەرەبىدا د فەرھەنگا "معجم علم اللغة النظري" دا بەرامبەر پەيڤا "emphasis" يا ئىنگلىزى زارافى "توكيد" ھاتىە بكارئىنان (الخولي، ۱۹۸۲: ۸۴). گەلەك ژ زمانقانىن عەرەب زىدەبارى (توكيدى، زارافى (تاكيد)^(۱) ژى بۆ ھەمان مەبەستا جەختكرنى بكارئىنايە.

د زمانى كوردىدا زارافى (جەختاندن) بەرامبەر (emphasis) يا ئىنگلىزى ھاتىە بكارئىنان (مىراودەلى ۲۰۰۷: ۵۷). جەختكرن بەرامبەر "تاكيد" زمانى عەرەبى ھاتىە بكارئىنان (موكرىانى ۱۹۶۱: ۱۸۸). جەختكرن پەيڤەكا لىكدايە، ژ دوو پەيڤان پېك ھاتىە، دبىت "جەخت" بەرامبەر "ضغط" عەرەبى بيت و ب پامانا "توكيد" عەرەبىيە و خستەسەرا پالەپەستى دەيت، پەيڤا دوويى چاوكى "كردن" كوردىيە (محەمەد، ۲۰۱۷: ۲۲). ئەڤ چاوكە پۆلەكى مەزن د دروستكرنا ھندەك پەيڤىن لىكدايدا دبىنيت (بشدرى، ۱۹۸۴: ۴۴). ھەردىسان دزمانى كوردىدا پەيڤا (دووپاتكرن) ژى ژ بۆ مەرھما جەختكرنى ھاتىە بكارئىنان (عەبدوللا، عەبدولسەلام نەجمەدىن ۲۰۱۸: ۱۳۹). د زمانى كوردىدا ھەر دوو زارافىن (جەختكرن، دووپاتكرن) دەيتە بكارئىنان، بەلى ب ديتنا مە "جەختكرن" ژ "دووپاتكرن" گونجايتەرە بۆ شيواژى جەختكرنى. ل دويڤ بۆچونا ژمارەكا زمانقانىن كورد^(۲) (دووپاتكرن) ب واتايا دووبارەكرنى دەيت، جەختكرن د فەرھەنگىدا بەرامبەر "توكيد" بكار ھاتىە (ئەمىن ۲۰۱۶: ۷۰). ژ لايى زارافىڤە دووپاتكرن بەرامبەر پەيڤا "Repetition" ئىنگلىزى و "تكرار" زمانى عەرەبى دەيت (ئەيوب، ۲۰۲۰:

۱. جەختكرن ب پېكا دەنگسازىي (ھىز، ئاوازە)، وەك:

- ئارىانى دوھى ب دەنگەكى خوش ھوزانەك خواند.

- كوڤانى چ كرى؟

د رستەيا (۱) دا ل دويڤ مەبەستا ئاڤتەكرى ھەر پەيڤەك د شىت ھىزا سەرەكى وەرەگريت، د رستەيا (۲) دا ژ پېڤەمەت جەختكرنى پرسیار ل دۆر كەرەستەيەكى ھاتىە كرن، ئاوەزە ل سەر (چ) بلندبويە وەكى ھىمايەكى كو گرنگترىن كەرەستەيە د رستەيىدا (ئەمىن ۲۰۱۹: ۵۱۰-۵۱۱).

۲. جەختكرن ب پېكا فۆرمى پۆنانى (التوكيد اللفظي): وەك (دووبارەكرنا كەرەستى زمانى، رىزبونا كەرەستان د پۆنانىدا، مەزكرنا پۆنانان...), وەك:

- كوڤانى بىنە، كوڤانى. (ئەمىن ۲۰۱۹: ۵۰۹-۵۱۲).

۳. جەختكرن ب پېكا واتايى (التوكيد المعنوي): د بەرھەمئىنانا واتايا جەختكرنىدا چەندىن كەرەستە بەشداريى دكەن، وەكى: فۆرمىن (جەختكرنى، سوپندخوارنى، دەستنىشانكرنى، ھشياركرن...), جەنڤانى خويى...), وەكى:

- ب خۆدى ئەز نزانم. (ئەمىن ۲۰۱۹: ۵۱۲-۵۱۵).

۴. جەختكرن ب رېكىن جۆراوجۆر: پتر ژ رېكەكى يان فۆرمەكى دەيتە بكارئىنان بۆ مەرھما جەختكرنى، وەكى:

- نى ب خۆدى و ب خۆدى ھەمى مال مە پاڤژكرەڤە. (ئەمىن ۲۰۱۹: ۵۱۶-۵۱۷).

۱-۲. تىگەھ و زارافى جەختكرنى:

جەختكرن وەك زاراف ل ناڤەراستا سەدى (۱۶) ئى ژ پەيڤا گريگى (emphasis) ھاتىە كو د بنەرەتدا ب پامانا (پۆخسار - نمايش) ددەت، پشتى ھىنگى د بياڤى رەوانىيىدا ھاتە بكارئىنان بۆ مەبەستا پتر

٤). واته جهختكرن پهستان و پاله پهستويهكا زيديه (نظام الدين، ٢٠٠٧: ٤١٠). دكه قيته سهر برهگه كئ يان په يقه كئ (البلعكي ٢٠٠٠: ٣١٠). يان نهو كه رهستئ مه بهست پئ هه، ئه م ژي قئ زارافي ب په سهند دزانين.

١- ٣. پيناسه يين جهختكرنئ

جهختكرن دياردهكا زمانيه و د هه مئ زماناندا بهرچاڤ دبیت. دهستنيشانكرنا پيناسه كا قه بر بؤ شيوازي جهختكرنئ كاره كئ ب سانا هئ نينه، چونكي زمانقانان ل دويڤ بير و بؤچوونين خوه پيناسه و شروقه كرن داينه جهختكرنئ، دئ هندهك ژ وان بيربؤچوونان بهرچاڤ كهين:

١. "Trask" دبیت: "جهختكرن زارافه كئ گشتيه بؤ هه ر دياردهكئ، سهرنجا گوهداري بؤ سهر هندهك توخمين رستي يان ئاخفتنئ رادكيشيت، دكو كه رهسته هه كئ رستي ديارتر بيت ژ كه رهسته يين ديتر، د زمانئ ئينگليزيدا جهختكرن ب ريكا نهو هيژا دكه قيته سهر كه رهستين جهختكرنئ پهيدا دبیت، ب هندهك ريكن پيزماني ژي جهختكرن دهيته دهربرين وهكي پارتিকে لان" (١٩٩٣: ٨٩ Trask) "Geoffrey Leech" دبیت: "ب شيوه كئ گشتي جهختكرن ئاماژه يئ ب به شه كئ گرنگي دهربريني ددهت ژ به شين ديتر، د ئه قئ ئاماژه كرنيدا په يقه كا تاييهت يان هيژ و ئاوازه دهينه بكارئينان" (Leech ٢٠٠٦: ٣٧)

"ابن جني" دبیت: "ژ لايئ ريزمانيقه جهختكرن په يقه كه ل دويڤ ناقي جهختكرئ دهيت، ژ بؤ نه هيلانا گوماني و بهر فره هبوننا واتايئ، بتني ناقين ناسيار جهختكرن د كه قيته سهر، به لي ناقين نه ناسيار جهختكرن ناكه قيته سهر" (ابن جني ١٩٨٨: ٦٦).

٢. "مهدي المغزومي" دبیت: "جهختكرن

چه سپاندن و بهيژكرنا تشته كينه د دهروونيدا، مه ره م ژي نه هيلانا هه ر گومانه كينه ل دهف گوهداري، ئانكو هه ر بؤچوونه كا گوماناي بيت ناهيليت و ژ ناڤ دهت" (المغزومي ١٩٦٤: ٢٣٤).

٣. هه ميد سالح محه مه د دبیت: "جهختكرن بریتيه له پاتكرنه وهئ وشه يهك يان دهربراويك يان به هوئ وشه و ئامرازه كاني جهختكرنه وه به ره م دهه نريت، يان له ريگه و واتايي رسته وه له رهوتي ئاخوتن و دهربريني جياوازه وه به رجهسته دهكرت" (محهمه د ٢٠١٧: ٢٧-٢٨).

٤. شليز نايف ئه مين دبیت: "جهختكرن د چارچوئي زانستئ زمانيدا زارافه كه بكار دهيت بؤ نيشاندانا هه ر ريگه كئ بؤ وي ئيكن كه رهسته ك ژ كه رهستين دهربريني جهئ گرنگي و سهرنجي بيت و هندهك يه كين چه ند ئاسته كين زماني به شداري د به ره مه يتانا واتايا جهختكرنيدا دكه ن ژ وان (دهنگسازي، پيزمان، واتاسازي)" (ئه مين ٢٠١٩: ٥٠٧).

٥. بنار حسين ئه يوب دبیت: "جهختكرنه وه هه ميشه وه كوويه كيك له ئه ركه گرنگه كاني پاتكرنه وه ئاماژه بؤ كراوه، به تاييهت له پاتكرنه وه يه كه ليكسيكيه كاندا، واته جهختكرنه وه زياتر له ريگاي پاتكرنه وه ي هه مان فورمي وشه كانه وه دروست دهيت، قسه كه ر/نوسهر تيشك دهخاته سهر نهو پارچه ئاخوتن/نوسينه ي كه مه به ستية تي دلنياي له سهر بكاته وه. (ئه يوب ٢٠٢٠: ٤٣).

ئه ف پيناسه و شروقه كرنين بؤ جهختكرنئ هاتينه كرن چه ند لايه نه كين جهختكرنئ دياركرينه. نموونه د زمانئ ئينگليزيدا پتر گرنگيدا ه لايه نئ هيژي و هندهك ئامرازان، د زمانئ عه ره بيدا جهختكرن ژ بؤ نه هيلانا گوماني و دوودليي يه ب ريكا دووباره كرن يان زيده كرنا هندهك كه رهسته يانه، ئانكو گرنگيدا ه

و په یوهندی ب لږین و جهگوهورپینا که رهستانه هیه (قادر: ۲۰۰۷: ۱۵۰). ئهف دیاردهیا گوپیتکرنی "بریتییه له جوولاندنی پیکهاتهیه ک یان به شیک له رسته بۆ سهرهتای رسته بۆ ئهوهی وهکوو بابهتی سهرهکی پۆل ببینیت، واته ئهگهر توخمیک بکهیته لوتکهی رستهیه ک به لوتکهکردن دادهنریت" (احمد: ۱۸۷:۲۰۲۳).

پیزبوونا که رهستان ژ زمانهکی بۆ زمانهکی دیتر یا جیاوازه، د هر زمانهکیدل دویف یاساین سیتاکسی بین وی زمانی پیزدن، د زمانی کوردیدا پیزبوونا ئاسایی ب قی شیویه (بکه + بهرکار + کار). بهلی، هندک جارن ئهف پیزبوونه ل دویف حز و ئارهزوو و مه بهستا ئاخفتنکهری دهیته گوهورپین (فهراهادی، ۲۰۱۳: ۳۳-۳۴). ب قی چهندی ریزبوونا نه ئاسایی دروست دبیت. ئهف په یقا فهگوهاستی د رستیدا ب په یقه کا جهختکری دهیته هژمارتن و دبیته گوپیتک (عهلی، ۲۰۱۵: ۵۳). بۆ نمونه:

۱. قوتابییان وانه نفیسی. (بکه + بهرکار + کار) (پیزبوونا ئاسایی)

۲. وانه قوتابییان نفیسی. (بهرکار + بکه + کار) (پیزبوونا نه ئاسایی)

د رستا (۱) دا جهختکرن که قتییه سهر بکهری ئه و ژی په یقا "قوتابییان" ۵. بهلی، د رستا (۲) دا بهرکار (وانه) هاتییه بهری بکهری و پیزبوونه کا نه ئاسایی دروست کریه و جهختکرن که قتییه سهر بهرکاری و بوویه گوپیتک. چونکی د زمانی کوردیدا ل دویف سیستمی پیزبوونا که رهستان ههردهمی که رهسته کی پشتی بکهری رستی بۆ مهره ما گرنگیدانی و جهختکرنی بهیته بهری بکهری دبیزنی گوپیتکرن (بهرنجی ۲۰۰۴)

لایه نین (واتایی، پیزمانی). د زمانی کوردیدا ئهف پیناسه بین هاتینه دیارکرن هر چهنده ئه گهر کیماسی ژی تیدا هه بن و که قتییه ژیر کاریکه ریا زمانقنن بینانی جهی گرنگییه بۆ زمانی کوردی، چونکی هر چه بیت قان زمانقنن کورد زارافی "جهختکرن" ژبۆ مهره ما جهختکرنی بکارئینایه.

پشکا دوویی:

۲. جهختکرن د ئاستی رسته سازیدا

د قی ئاستیدا هر ئیک ژ "گری و لارستان" پشکداری د پیکهاتین ژ خو مه زنترا د که ن کو ئه و ژی رسته یه، رسته ئیک ژ یه که بین زمانی گهره یه که زوربه ی زمانه وانه کان دانی پیدا ده نین و دهیناسنه وه و باوهریان وایه که ده توانی چاری پونان و پوله ریزمانییه کان بکات" (فهتاح: ۲۰۱۱: ۱۰۲). له ورا ئه مژی دی هه ول دهین ل دویف جوړ و پیکهات و که رهسته بین رستی پیکن جهختکرنی ب قی شیویه ل خواری دیار بکهین:

۱-۲. جهختکرن ب ریکا پیزبوونا پونانی

۱-۱-۲. جهختکرن ب ریکا گوپیتکرنی (لوتکاندنی)

گوپیتکرن ئیکه ژ شیوازیین جهختکرنی و په یوهندی ب لایه نی دهروونی ئاخفتنکهرییه هیه، د ناف رستیدا که رهسته یه کی ژ بین دیتر ب گرنگتر دزانیته، ب یاسایه کا فهگوهاستنی قی که رهسته یی بۆ بهری بکهری فه دگوهیزیت (حه مه ئه مین: ۲۰۲۴: ۱۱۹). گه له ک جارن جهگوهورپینا که رهسته کی ژ جهی وی یی چه سپایی دناف پیکهاتا رستیدا دبیته ئه گهری جهختکرنی ل سهر وی که رهسته یی بخو. ئانکو ب ریکا گوهورپینا پیزبوونا ئاسایی بۆ ریزبوونه کا نه ئاسایی گوپیتکرن دروست دبیت (عهلی و رهشید ۲۰۲۲: ۱۲۷). گوپیتکرن دیارده کا زمانیه

ټاټو پټکښنه کې سهره کې و بخورتیه د گرښیدا و
که رهسته کې دهسته لاتداره، د گرښا نافیدا سهره
ناقه (عبوزید ۲۰۱۹: ۲۷۸). دگرښا کاریدا ”دهبی
سهره یه کی کاری هه بیټ“ (حاجی، ۲۰۰۱: ۴۴).
د گرښین (هه څالناڅی، هه څالکاری) دا دښت سهره
(هه څالناڅی، هه څالکاری) بن، له ورا ده می ئه څ گرښه
ب ړیکا دیار که ران دهینه مه زنکرن. جه ختکرنی ل
سهر سهره ی دکهن، دښخنه د باری بالکښیدیدا
(فوکس) (قادر، ۲۰۰۸: ۱۴۱). دی ب څی شیوه ی
نماژده بی دهینه څان جوړه گرښان:

۲-۲-۱-۱. مه زکرنا گریيا ناڅي

د زمانې کوردیدا گهلهک کهرسته پوښ
 دیارکهړن ناڅی دینن و دکهڅنه بهری سهری یان
 پستی سهرهیی گریڼا ناڅی، جهختی ل سهر واتایا
 گریڼی دکهت (هلی و پشهید ۲۰۲۲: ۱۳۴). گریڼا
 ناڅیا سادهیا مهزنگری د گوڅهرا بهدینیدا ب ریکا
 دیارکهړن بهری سهری، وهکی ههڅالناڅی (نیاسینی،
 دهستنیشانکرنی، ئاماژي، نه دیار، چهندی (هژمار،
 بر...) و دیارکهړن پستی سهری وهکی (نیشانا
 جهختکرنی (ژی)، ههڅالناڅین چهوایی...) دهیته
 مهزنگرن (ئهمهه: ۲۰۲۰: ۷۱-۷۶). ئهڅ دیارکهړه
 پتر جهختی ل سهر دیارکری (سهری) دکهن، دی
 چهند نمونهکان بهرچاڅ کهبن، وهک:

۱. بتنی/بہس/ہہر چیاپی ہات.
۲. ئہ/ئو یاریزانہ جیرانی مہیہ.
۳. دوو/سی جووتیاران زہقی کتلا.
۴. من ہنارہکا مز خوار.
۵. ئازاد ژی ہات (۳).

د فغان پرستين سهريدا ديار دبیت کو ب ړيکا
ديارکه ران جهختی ل سهر سهره ی (ناقی) هاتیه
کرن، چونکی ژ لایې ریزمانیڼه ئه ف که ره سته ئه رکې

۲-۱۔ جہختکرن ب ریکا مؤرفیمین نہری
 ئەو مؤرفیمین ئەویں کارەکی ب نہری نشان
 ددەن. ئانکو نہرێکرن ئەوی واتایی و پەيامی
 د گەهینیته گوهداری کو پویدانا کاری د باری
 ئەجامنەدانیدا یە یان ئەجامدانا ئەوی کاری دەیتە
 رەتکرن (حاجی، ۲۰۲۳: ۷۵). د زمانی کوردیدا ب
 شیوەکی گشتی مؤرفیمین نہری پیکھاتینە ژ (نە،
 نا، مە، نی)، ل دویف دەم و جوړی کاری دەیتە
 گوھوڕین (دزەیی، ۲۰۱۳: ۱۰۵). ئەگەر کاری سادە
 بیت نیشانین نہری دی کەقنە بەری کاری، بەلی
 ل گەل کارین نەسادە (دارپژتی، لیكدای) نیشانین
 نہری دچنە سەر پشکا ئیکتیا کاری. بەلی، ہندەک
 جارن بو مەبەستا گوپیترنی نیشانین نہری دکەقنە
 بەری کاری، وەک:

۱. هات نه هات
۲. هه لگرت هه لنه گرت نه هه لگرت
۳. وه رد گريت وه رنا گريت ناوه رگريت
د کرمانجيا سهریدا هندک جاران مۆرفيما نه رى
د گهل کارى چاوگى بوونى جهى خو دگو هو پريت
و دهيتيه پيش، ب قى چه ندى جه ختكرنى ل سهر
ته مامكه رى كارى بيهيز دروست دكهت، وهك:
۱- ئه ز ل مال نه بووم.
۲- ئه ز نه ل مال بووم.
د قان پسته يا (۱) دا مۆرفيما نه رى (نه) كه قتيه به رى
كارى. به لى، هه مان مۆرفيم د پسته يا (۲) دا جهى خويى
يى په سه ن گوهار تيه و كه قتيه پيش ته مامكه رى كارى
و داكوكه ل سهر ته مامكه رى دكهت.

۲-۲. جه‌ختکرن ب ریکا مه‌زنکرنه گرییی و رسته‌یان

۲-۲-۱. جہ ختکرن ب ڀیکا مہ زکنا گریئی
د گریئدا سہرہ کہرہ سته بہ کي سہرہ کبہ.

قئ گریئی (کریم ٥٣: ٢٠٠٢). د کرمانجیا سهریدا نیشانا دووباره‌کرنی (هقه) و نیشانا جه‌ختکرنی (ژی) دبنه دیارکه‌رین کاری و دگونجیت هه‌ردوو نیشانه ب قئکرا د گهل کاری بهین (ئه‌حمه‌د، ٢٠٢٠: ٨٤). ئه‌ف هه‌ر دوو نیشانه (هقه، ژی) ده‌می پئکفه دبنه دیارکه‌رین پشتی سهری “کاری” جه‌ختیه‌کا بهیژتر ل سهر کاری په‌یدا دکن، نمونه:

١. ئه‌و هاته‌فه‌ ژی.

٢. وی وانه‌ نفیسیبووژی.

٢-٢-١-٤. جه‌ختکرن ب ریکا فریژا به‌ند دقئ فریژدا سهره‌ پئشنافه‌ و ل ده‌ستپئکی و ل به‌ری ته‌واوکه‌ری ده‌یت، فریژه‌کا ناقي وه‌ک ته‌واوکه‌ر وه‌ردگریت (عه‌بوزید ٢٠١٩: ٣٥). ژبه‌رکو دیارکه‌رین به‌ری سهری یین قئ گریئی ژ (تاکبه‌ندان، راده، ژماره، هه‌قالکاری) پئک ده‌یت، وه‌ک (هه‌ر، تنی، پچه‌ک، هه‌ده‌ک، دوو، چوار، نوکه، ئیقاری...) (ره‌شید ٢٠١٥: ١١٥). بۆ نمونه:

١. ئه‌و هه‌ر د ژوورقه‌ بوو.

٢. هه‌ده‌ک ژسامانی خو‌ بده‌ هه‌ژاران.

٢-٢-٢. جه‌ختکرن ب ریکا مه‌زنکرنه‌ رسته‌یی رسته‌یا ساه‌یا ناوک ب ریکا زیده‌کرنه‌ گرییین ناقي و بۆ پتر دیارکرنه‌ کاری رستی ده‌یت مه‌زنکرن، ژ به‌ر هه‌ندی ئه‌ف گرییین ناقي دکه‌فنه‌ بن ده‌سته‌لاتا گرییا کاری و ئه‌رکین جودا جودا د رستیدا دبین (ئه‌حمه‌د ٢٠٢٠: ١٢٣-١٢٤). ئه‌ف رسته‌یه‌ ب ریکا هه‌ده‌ک که‌ره‌سته‌یین نه‌سه‌ره‌کی، وه‌ک “به‌رکاری نه‌راسته‌وخۆ، هه‌قالناف، هه‌قالکارین (ده‌می، جه‌ی، چاواپی)، هه‌ده‌ک په‌یقین وه‌کی (جه‌ختکرن، گازیکرن، جه‌ناقي خو‌یی بۆ پئداگریی...)” ده‌یت مه‌زنکرن (فه‌ره‌ادی ٢٠١٣: ٤٠-٤١). ئه‌ف ریکا مه‌زنکرنه‌

دیارکه‌ری دبین و ب قئ چه‌ندی پتر سهری دده‌نه‌ دیارکرن.

٢-١-٢-٢. مه‌زنکرنه‌ گرییا هه‌قالناقي د قئ جو‌ره‌ گریییدا هه‌قالنافه‌ک دبیته‌ بناغه‌ (سه‌ره‌)، راده‌ دبیته‌ دیارکه‌ری به‌ری سهری، مۆرفیمین پله‌یا به‌راورد (تر)، پله‌یا بالا (ترین) دبنه‌ دیارکه‌رین پشتی سهری (مه‌عرووف ٢٠٠٥: ٥٦). ده‌می فریژا هه‌قالناقي ده‌یت مه‌زنکرن. دشیاندايه‌ دیارکه‌رین به‌ری سهری، پشتی سهری پئکفه‌ بهین و جه‌ختکرنی ل سهر که‌س و تشتان دروست بکن (حه‌مه‌ئه‌مین ٢٠٢٤: ٦٨-٦٩). بۆ نمونه:

١. من چایه‌کا زۆر شرین قه‌خوار.

٢. په‌یامی تروبیله‌کا گه‌له‌ک جوانتر.

٢-١-٢-٣. مه‌زنکرنه‌ گرییا هه‌قالکاری فریژا هه‌قالکاری فریژه‌کا لیکسیکیه‌، سهری وئ هه‌قالکاره‌ (سه‌دیق ٢٠١٣: ٨٤). مه‌ره‌م ژ مه‌زنکرنه‌ فریژا هه‌قالکاری ئه‌وه‌ ده‌می هه‌ده‌ک ژ هه‌قالکارین (ده‌می، جه‌ی)، وه‌ک (زوو، دره‌نگ، دوور، نیزیکی...)، هه‌قالکارین چه‌واپی، وه‌ک (بله‌ن، باش...) ب ریکا دیارکه‌رین به‌ری سهری ده‌یت مه‌زنکرن، دیارکه‌رین وان “بریتییه‌ له‌ گریی راده‌” (حاجی، ٢٠٠٧: ٦٦). بۆ نمونه:

١. می‌هفانین مه‌ گه‌له‌ک ژ دویر هاتینه‌.

٢. زاپۆک گه‌له‌ک دره‌نگ نفست.

٢-١-٢-٤. مه‌زنکرنه‌ گرییا کاری “ده‌سته‌واژه‌ی کاری به‌لای که‌مه‌وه‌ ده‌یت له‌ دیارخراو و دیارخه‌ریک پئک بیت” (فه‌تاح، محمه‌د مه‌عرووف، ٢٠١٠: ٢٢٠). ئه‌و که‌ره‌سته‌یین ل سهر گرییا کاری ده‌یت زیده‌کرن دبیته‌ ئه‌گه‌ری مه‌زنکرنه‌

رستی دشیته واتایا جهختکرنی بدهستقه بینیت
(ئەمین ٢٠١٩: ٥١٧). بۆ نموونه:

١. باشترین یاریزان هاتنه‌خه‌لاتکرن.

٢. ئەقرو ل باژیری دهوکی به‌فر گه‌له‌ک باری.

٣. من نامه‌ک بۆ برایی خو هنارت.

٢-٣. جهختکرن ب ریکا لارسته‌یان

ب شیوه‌کی گشتی د زمانی کوردیدا لارسته ژلایی
هه‌بوونیقه دبنه دوو جور: “لارستین نه‌سیستمی”.

هه‌روه‌کی ژ ناڤی وی یی دیاره ئەف جوره
لارسته ب شیوه‌کی سیستمی کار ناکهن، به‌لکو
هنده‌ک فورم و پوانین ئاماده‌کرینه، ئەف فورمه
جهختکرنی په‌یدا دکهن، وه‌کی فورمین (جهختکرنی،
هشیارکرنی، سویندخواری...) “لارستین سیستمی”
ئەف جوری لارستنی ل دویف یاسایین ریزمانی و
ب شیوه‌کی سیستمی کار دکهن، ب کیمی ژ گریه‌کا
ناڤی وگریه‌کا کاری پیک دهیت (سه‌عید ٢٠١٣: ١٢-
٢٩).

١. بنگومان ئەو مروقه‌کی جوامیره.

لارستا نه‌سیستمی لارستا سیستمی

٢. هشیاریه، ترومبیل دهیت.

لارستا نه‌سیستمی لارستا سیستمی

٢-٤. جهختکرن ب ریکا دووباره‌کرنی

مه‌به‌ست ژ دووباره‌کرنی “بریتییه له
به‌دواییه‌کده‌هینانه‌وه‌ی وشه‌یه‌ک، جاری، یان دوو
جار، یان زیاتر، ئەو وشانه‌هاوشیوه‌بن و هه‌مان واتا
بگه‌یه‌نن” (مسته‌فا، ٢٠١١: ٢٤٥). ئەف که‌ره‌سته‌یی
دووباره‌کری ژ لای فورم و واتایقه هه‌مان ژیدهرن
و د نقیسن و ئاخفنیدا بکار دهین (ئهیوب، ٢٠٢٠:
١٦). ئارمانجا سه‌ره‌کییا قی دووباره‌کرنی ئەوه
داکو سه‌رنجا گوهداری بۆ وی دووباره‌کرن ل

سه‌ر هاتییه ئەنجامدان، رابکیشیت، مه‌ره‌م ژی پتر
جهختکرنه (ئەمین، ٢٠١٩: ٥١٢). د قی دووباره‌کرنیدا
که‌ره‌سته‌یه‌ک ب دوو فورمان دیار دبیت، ئانکو ئەو
که‌ره‌سته‌یی د رسته‌ییدا دووباره دبیت جهختکرنی
دروست دکه‌ت (مه‌مه‌د ٢٠١٠: ٢٢). وه‌ک:

١. ئازاد ئازاد وه‌ره.

٢. دی هیم دی هیم.

٢-٥. جهختکرن ب ریکین جوراوجور

د ئاستی رسته‌سازیندا هنده‌ک جاران بۆ مه‌به‌ستا
جهختکرنی دگونجیت پتر ژ ریکه‌کی یان که‌ره‌سته‌کی
دناڤ رستیدا به‌ین و هه‌می پیکه‌ کریارا جهختکرنی
به‌یتر دئیخن، وه‌کی (جه‌گوه‌وپین، مه‌زنکرن
پونانی (گری، رسته)، دووباره‌کرن...) ئەفه ژی پتر
بۆ چه‌سپاندنا جهختکرنییه، وه‌ک:

١. ب خودی، ب خودی هه‌می مال مه‌ پاڤژکه‌قه.
(ئەمین ٢٠١٩: ٥١٧).

٢. تو بخوه ژی چ تشتی بۆ هاولاتی ناکه‌ی.
(بامه‌رنی ٢٠٢١: ١٠).

د رستا (١) دا فورمی سویندخواری (ب خودی)
هاتییه، پاشان هه‌مان فورم دووباره‌بوویه، گوپیترن
ب ریکا گرییا (هه‌می مال) دروست بوویه و بۆ
پتر جهختکرنی کاری پاشگری دووباره‌کرنی (هقه)
وه‌رگرییه (ئەمین ٢٠١٩: ٥١٧). د رستا (٢) دا گرییا
ناڤی (تو) ب ریکا هه‌ردوو دیارکه‌رین جهختکرنی
(بخوه، ژی) هاتییه دیارکرن و هیزا سه‌ره‌کی ژی
وه‌رگرییه، واته مه‌به‌ست ژ ریکین جوراوجور
ئەوه ده‌می پتر ژ که‌ره‌سته‌کی یان ریکه‌کی د ئیک
رسته‌ییدا بکار دهین و هه‌می ژبۆ خزمه‌تکرن و اتایا
جهختکرنییه.

۳. گهلهک کهیفا وی هات. (سواری ۲۰۰۵: ۲۴۰).
د رستا ئیکیدا ریزبونا ئاسای (بکه ر + بهرکار + کار) هاتیه گوهارتن بۆ ریزبونهکا نه ئاسای (بهرکار + بکه ر + کار)، بهرکاری رستی پینگافهکی هاتیه پیش بکه ری، بوویه ئه گهری دروستکرنا جه خیتی ل سهر بهرکاری، د رستین (۲، ۳) دا ههردوو که رهسته ئین لاوهکی هه قالکارین ده می، چه وای (سوبه، بهز) کو جهی وانان یی سهرهکی ل بهری کاریه. به لی، بۆ مه به ستا جه ختکرنی ئه ف ههردوو هه قالکاره ل بهری بکه ری هاتیه، که قتییه ده ستپیکا رستی و ب په یقین جه ختکری دهینه هژمارتن، گوپیترن دروست کریه ژبه رکو ئه ف که رهسته ژ بۆ مه ره ما سهرنج راکیشانی و گرنگیدانی که قتییه بهری بکه ری.

۳-۱-۲. جه ختکرن ب ریکا مۆرفیمین نه ری
هندهک جاران ده می مۆرفیما نه ری کرنی ل جهی خویی چه سپای دهیته لقین، دکه قتییه بهری کاری و جه ختکرنی پهیدا دکهت، ب تاییه تی دگهل هندهک کارین نه ساده (داریزتی، لیکدای) بۆ ده مین بوری و نه بوری نیشانی نه ری (نه، نا) کو جهی وانا یی ئاسایی دکه قنه دناقه را پشکا ئیک یی کاری (ناقهک یان پیشگرهگ) بیت و بنیاتی کاری دی جهی خو گوهورپیت و که قنه بهری کاری، وهک:

۱. جوتیار نه یی ته مبهل بوو.
 ۲. چاقین خو ژ گوندی نه قه کرن. (سلیقانه ی ۲۰۰۶: ۱۰)
 ۳. که سهکی چ مفا ژئ نه وهرگرت. (بامه رنی ۲۰۱۱: ۷۸)
- د رسته یا (۱) دا کاری وی ژ چاوگی بوونیه بۆ ده می (بوری)، ئه ف کاره ب مۆرفیما (نه) هاتیه نه ری کرن، که قتییه بهری تمامکه ری کاری، ئانکو جهکوهورپین پوویدایه و مۆرفیما نه ری پینگافهکی

پشکا سیی:

۳. جه ختکرن د رسته یا کوردیدا

د قی پشکیدا دی پتر ههول دهین ل دویف ئه وان ریک و پیزانین د ته وهری ”دو“ ییدا هاتییه بهرچاقرن، ئه وین د بنه ئه گهری دروستبونا جه ختکرنی د گوڤه را به دینیدا کو مه ره م ژئ ئاستی ”رسته سازی“ یه، دی نموونین پیدفی ده ستیشان کهین، د گهل پراگتیکا وانان ب قی شیوهی:

۳-۱. جه ختکرن ب ریکا ریزبونا رۆنانی:

۳-۱-۱. جه ختکرن ب ریکا گوپیترنی (لوتکاندن)

گهلهک جاران جهگوهورپینا که رهستان دناف پیکهاتا رستیدا دبیه ئه گهری دروستبونا جه ختکرنی، ب قی شیوهی ریزبونا ئاسایا زمانی کوردی (بکه ر + بهرکار + کار) دهیته پیش و پاش کرن ب تاییه تی که رهستی سهرهکی (بهرکار) پینگافهکی دچیه بهری بکه ر، ئه ف چه نه دژی ل دویف مه به ستا ئاخفتنکه ری دمینیت داکو سهرنجا گوهداری بۆ که رهسته کی دیار رابکیشیت، ئه ف که رهستی نه گوهاستی هه مان ئه رک و دۆخی ریزمانی جیه جی دکه ن، ب چ شیوهیان دۆخی خو یی ریزمانی ناگوهورپن، ئه ف جهگوهورپین و لقاندنه ب تنی ژ بۆ مه به ستا جه ختکرنی دهیته بکارینان. که رهستی نه سهرهکی ژئ دشین ژ جهین خو بهیته لقاندن و به شداریی د پروسا جه ختکرنیدا بکه ن، ئه ف که رهسته یی قه گوهاستی بۆ مه به ستا جه ختکرنی دکه قتییه بهری بکه ری (ل ده ستپیکا رستی دهیته)، وهک:

۱. خواری زارۆکان دخوار.

۲. سوبه بوهار دی گرنزیت. (سلیقانه ی ۲۰۰۶: ۲۰).

۴. مه نهخشى پاشهروژهکا رهش ههیه. (مزیرى
(۱۵:۲۰۰۸)

۵. ههر دوو خووشکين من ب منقه گهلهک حيبهتى
مان. (بامرنى ۵۶:۲۰۱۱).

د رستهييين (۱، ۲) دا ههرئیک ژ ههقالنافی دهستنيشانکرنى (تنى)، ههقالنافی ئاماژى (ئهف ۵...) بووينه ديارکەر و کهفتينه بهرى سهره، شيپينه گرئين نافی يين سادهيين مهنکرى دروست بکهن، زندهبارى ئهرکى ديارکرنى د ههمان دهمدا ب پولى جهختکرنى ژى رابووينه، چونكى پتر جهختى ل سهر کهرهستى پشتى خو دکهن ئانکو دبنه ئهگهرى جهختکرنى ل سهر ديارکريين خو. د رستين (۳، ۴) دا جهنافی خويى و ههقالنافی چهوايى بووينه ديارکهرى پشتى سهره، جهنافی (خوى) پيشگرى ”ب“ ل سهر هاتيه زندهکرن، د ههمان دهمدا جوره هيزهک ژى وهگرته، د رستا (۴) دا ههقالنافی چهوايى (رهش) ب ریکا ئامرازى خستنهسهرى (ا) بوويه ديارکهرى نافی، جهختکرنى ل کهرهستى بهرى خو دکهن بکهرى رستى (ئهز)، نافی ”پاشهروژه“. د رستا (۵) دا گرئيا نافی ژ لايى پيشييفه ب ریکا دوو ديارکهران هاتيه مهنکرن، ئیک ههقالنافی دهستنيشانکرنى ”ههر“، ديارکهرى دوو ژماره (دوويه، ژ لايى پاشييفه ژى سهره ب ئیک ديارکهر هاتيه مهنکرن کو جهنافی کهسيى جودايه بو کهسى ئيکى تاک (من)ه، ئهف ههر دوو ديارکهرين بهرى سهره و پشتى سهره جهختکرنى ل گرئيا نافی سادها ناوک بخو دکهن، داکو سهره پتر پروون ببیت و بيهته جهى سهرنجراکيشانى.

ههرديسان جهنافی خويى ژى ئیک ژ وان ديارکهرانه يى پولهکى بهرچاڤ د بيافی جهختکرنيدا دگيريت. ب شيوهکى گشتى جهنافی خويى دکهفته

هاتيه پيش ژ بهرکو جهى وى يى ئاسايى بهرى کاريه نهک بهرى تهمامکهرى، ب قى چهندى داکوکى ل سهر تهمامکهرى دکهن. د رستهييين (۲، ۳) دا وهكى رستا ئيکى مۆرفيما نهري جهى خو گوهارتيه و کهفتيه بهرى کارى، کارين قان رستهيان نهسادهنه (داريژتى، ليکداى) نه، لهورا دڤيت نيشانا نهري (نه) بکهفته سهر پشکا ئيکى يا کارى ب شيوهيى (قهنهکرن، وهرنهگرت)، بهلى بو مهبهستا جهختى ئهف نيشانه پينگافهکى هاتينه پيش و کهفتينه بهرى کارى.

۲-۳. جهختکرن ب ریکا مهنکرن گري و
رستهيان

۱-۲-۳. جهختکرن ب ریکا مهنکرن گريين
چ گري (نافی، ههقالکارى، کارى...) بيى سهره نابن. ئانکو سهره کهرهستهيهکى سهرهکيه دگرييندا، ههردهمى ئهف سهرهيه ب ریکا ديارکهران هاته مهنکرن ل وى دهمى دى جهختکرنى ل سهر سهره (ديارکرى) پهيدا کهت، وهكى:

۱-۲-۳. مهنکرن گرييا نافی
د زمانى کوردیدا سهره (ديارکرى) ب ریکا ديارکهران ژ ههر دوو لايين راستى و چهپينه (بهرى سهره، پشتى سهره) دهينه مهنکرن، دگونجيت چهدين ديارکهر د گهل سهره بهين، ئهف ديارکهره (بهرى يان پشتى) سهره بن يان ژى ههر دوو لا پيگهبن، جهختى ل سهر سهره بخو دکهن، وهک:
۱. تنى ئه ب سلامهتى ژى دهرکهفتين. (عبدالرحمن ۲۳:۲۰۰۶)

۲. ئهف ساله حالى من ژ يى ته باشتريه.
(جهميل ۳۰:۲۰۱۴)

۳. ئهز ب خوژ نافی وان هاتبوومه دهري. (مزیرى
(۱۸:۲۰۰۸)

مەزنکرن، ژ لای پاشییە ب مۆرفیما پلەیا بەراورد (تر) هاتیە مەزنکرن، ب قی شیوەی ئەف هەرسێ گریپە ب ریکا دیارکەرین خۆ شایینە جەختکرنی ل سەر سەرەدی بکەن، پتر بدەنە پوونکرن و دیارکرن.

۳-۲-۱-۳. مەزنکرن گریپا هەڤالکاری

سەرەیی قی گریپە هەڤالکارە وەک هەڤالکارین (دەمی، جەمی، چەوایی)، دەمی ھندەک ژ هەڤالکاران ب تاییەتی هەڤالکارین (دەمی، جەمی)، وەک (زوی، درەنگ، دوور، نیزیکی...)، هەڤالکارین چەوایی، وەک (بلەز، باش...) ب ریکا رادەدی دەینە مەزنکرن و دبە دیارکەرین بەری سەرەدی، جەختکرنی ل سەر سەرەدی پەیدا دکەن، وەک:

۱. ئەز گەلەک گێرو نابم. (فاضل ۲۰۲۰: ۱۸۴).

۲. ئەم گەلەک دویر ناچین. (سواری ۲۰۰۵: ۷۸).

۳. پەری هوزانان زۆر جوان دخوینیت.

د ڤان رستین سەریدا هەر ئیک ژ گریپین هەڤالکاری (گەلەک گێرو، گەلەک دویر، زۆر جوان) گریپین مەزنکرن، چونکی ب ریکا دیارکەرین بەری سەرەدی (رادەدی) هاتیە مەزنکرن. د رستین (۱، ۲) دا پەیقا رادەدی (گەلەک) جەختی ل سەر هەڤالکارین دەمی و جەمی دکەت، رادی (گێرو، دویر) بوونا وان دیار دکەت کو ئەو ژێ "گەلەک" ه. هەردیسان د رستا (۳) ژێ دا وەک رستین (۱، ۲) پەیقا رادەدی "زۆر" بوویە دیارکەرین بەری سەرەدی، رادی هەڤالناقی چەوایی "جوان" هاتیە دیارکرن کو "زۆر" ه، ب قی چەندی جەختی ل سەر دیارکەرین خۆ کریه و بووینە پەیقین جەختکری.

۳-۲-۱-۴. مەزنکرن گریپا کاری

د کرمانجیا سەریدا گریپا کاری ب کیمیفە دیارکەرەکی وەرگرت، ب ریکا دیارکەرین پشتی

پشتی ئەوی ناڤی یان فریزا ناڤیا کو بۆ قەدگەریت. ئانکو هاتنا جەناڤی خۆی پشتی ناڤی یان فریزا ناڤی دبیتە ئەگەرێ وێ چەندی کو ئەف جەناڤە جەختی ل واتایا فریزا ناڤی یا ل بەری خۆ بکەت، بخیتە د بارێ بالکیشیدا (فوکس) (قادر ۲۰۰۸: ۱۳۹). د کرمانجیا سەریدا جەناڤی خۆی بۆ مەبەستا جەختکرنی پیشگری "ب" ل پیشیا قی جەناڤی دەیت (ئامیدی ۱۹۸۷: ۲۴۷-۲۵۰). هاتنا قی پیشگری ب خورتییە (جگەرخوا ۱۹۶۱: ۸۲). واتە دکرمانجیا سەریدا جەناڤی خۆی (خۆ - خو) ئەگەر بۆ مەبەستا جەختکرنی بیت پیشگری "ب" دکەڤیتە پیش جەناڤی خۆی، جەختکرنی ل سەر ئەرکین ناڤی دکەت، وەک (بکەر، بەرکار...)، وەکی:

۱. ئەز ب خۆ هاتم. (جەختکرن ل بکەری)

(لژنەیک ژ وەزارەتا پەرەدە ۲۰۲۲: ۲۶).

۲. من ئەو ب خۆ هنارت. (جەختکرن ل بەرکاری)

۳-۲-۱-۲. مەزنکرن گریپا هەڤالناڤی

هەرودەکی د پشکا بوریدا دیاربووی کو د گریپا هەڤالناڤیا هەڤالناڤەک دبیتە سەرە و ئەف سەرەیه ب ریکا دیارکەرەکان دەیتە مەزنکرن، رادە دبیتە دیارکەرێ بەری سەرەدی، هەر ئیک ژ مۆرفیمین پلەیا بەراورد (تر)، پلەیا بالا (ترین) دبە دیارکەرین پشتی سەرەدی، دگونجیت دیارکەرین بەری سەرەدی و پشتی سەرەدی پیکڤە بهین، وەکی:

۱. ئەز زارۆکەکی گەلەک شەرمین بووم. (محەمەد

۲۷: ۲۰۰۵).

۲. هوشەنگی چیرۆکەکا زۆر باش نقیسی.

۳. وی خانیهکی پیچەک ئەرزانتەر کری.

د رستین (۱، ۲) دا سەرەیی گریپین هەڤالناڤی (شەرمین، باش) ب دیارکەرین بەری سەرەدی (رادەدی) هاتیە مەزنکرن، د رستا (۳) دا گریپا هەڤالناڤی (ئەرزان) ژ لای پاشییە ب رادەدی هاتیە

دیارکەرین بەری گریئا بەند، ئەف دیارکەر پتر گرییی بەرچاڤ دکن و دئێخنە د باری فوکسیدا، جورە جەختکرنەکی ل سەر گری یا بەند دروست کریه.

٣-٢-٣. جەختکرن ب ریکا مەزکرن پستی نابیت د پستا سادەیا زمانی کوردیدا پتر ژ کارەکی هەبیت، بەلی دروستە پتر ژ (ناڤەکی، جەناڤەکی، هەڤالناڤەکی، هەڤالکارەکی...) هەبیت، ژ لای هیزێڤە ئەگەر کاری پستی تینەپەر بیت، کەرەستین سەرەکیین پستی ژ (بکەر، کار) ی پیک دەیت، ئیک ژ ڤان کەرەستین سەرەکی (بکەر یان کار) دبیتە پەڤەکا جەختکری. بەلی، ئەگەر کاری پستی تپەر بیت هەر ئیک ژ (بکەر، بەرکار، کار) دبە کەرەستین سەرەکیین پستی، ئانکو ب شیوەکی ئاسایی چ پستین سادەییین ناوک یین زمانی کوردی بی (بکەر، کار) نابن، ئەف پستەیه دەیتە مەزکرن ب ریکا کەرەستین نەسەرەکی، وەکی (بەرکاری نەراستەوخو، هەڤالناڤ، هەڤالکاری (دەمی، جەمی، چاواپی)...)، ئەف مەزکرن پستا سادە دبیتە ئەگەری وێ چەندی کو جەختکرنی ل سەر پستی دروست بکەت، ئەو ژ ب ریکا ئەوی کەرەستی نەسەرەکی هاتیە بکارئیناندا پتر گرییەکا دناڤ پستیدا بدەتە دیارکرن، ببیتە جەمی سەرنجراکێشانی، وەک:

١. وێ شەڤی خەوا وی ژ کەیفان نەهات. (بدل ١٩٩٩: ٢١).

٢. مەن گەلەک تشت دچاڤین تەدا دیتن. (بدل ٢٠٠٦: ٧٣).

د پستا (١) دا ژ بەرکو کاری پستی "نەهات" بوریی نەرییی راگەهاندنە، بکەر پستی گریئا ناڤی

سەرەدی کو نیشانا دووبارەکرنی "هەڤ"، د شیاندایە ئەف هەردوو نیشانە پیکڤە و ل دویڤ ئیک ببە دیارکەرین پستی کاری، جەختیەکا بەیتر ل سەر کاری پەیدا دکن. ئانکو دیارکەرین سەرەدی جەختکرنی ل سەر سەرەدی پەیدا دکن، وەک:

١. نەسرین هاتەڤە ژ. (ئەمین ٢٠١٦: ٦٨).

٢. شیرو چووی.

د پستا (١) دا هەردوو نیشانین دووبارەکرنی "هەڤ" و نیشانا جەختکرنی "ژی" بووینە دیارکەرین کاری "هات". د پستەیا (٢) دا بتنی نیشانا جەختکرنی "ژی" بووینە دیارکەرین کاری "چوو" و د ئەڤان هەردوو پستەیاندا گریئا کاری مەزن کریه، جەختی ل سەر کاری دکن. ئانکو نەسرین بۆ جارا دووی و ب پشت راستی یا هاتی و شیرو ژ بۆ جارا دووی یی چووی.

٣-٢-١-٥. جەختکرن ب ریکا فریژا بەند

هەر وەکی یا دیار سەرەبی گریئا بەند پێشناڤە، گرییەکا ناڤی وەکی دیارکەرین پستی سەرەدی وەرەگرت، گەلەک جارەن ئەف گرییە ب ریکا دیارکەرین بەری سەرەدی دەیتە مەزکرن، دبیتە ئەگەری وێ چەندی کو جەختی ل سەر ڤی گرییی پەیدا دکن. گەلەک جارەن ژ بۆ مەبەستا جەختکرنی ل سەر ڤی فریژی هەرئیک ژ ڤان دیارکەرەن (هەر، بتنی، بەس، پیچەک، دوو، نوکە...) ل پێشیا ڤی فریژی دەین و جەختکرنی ل سەر دروست دکن (مەمەد، ٢٠١٧: ١١٦). بۆ نمونە:

١. کچا تە هەر ژ برساده نامریت. (سلیڤانەیی

٢٠٠٦: ٨).

٢. دوو ژ وان رابوون. (ناڤسکی ٢٠٢١: ٢٥٠).

٣. د پستین (١، ٢) دا هەر ئیک ژ هەڤالناڤی دەستنیشانکرنی و ژمارە و (هەر، دوو) بووینە

پسته‌سازیا زمانی کوردی ئه‌و لارسته‌یین ئامرازین لیکده‌ر ل پیشیا وان ده‌ین د که‌ڤنه ده‌ست پیکا پسته‌یین لیکدای. ئانکو لارسته‌یا "ئه‌گه‌ره‌ر نه‌خوینی" جه‌ی خو گوه‌ارتیه و چوویه پاشیی و به‌روفاژی فی لارسته‌یا "هه‌ره‌هاری برایی خو بکه‌" پینگاڤه‌کی هاتیه پيش و بوویه جه‌ی گرنگیدانی و بالکیشیی. د رستا (٢)دا جه‌گووه‌وپین رووی دایه، ئانکو پيش و پاشکران دناڤه‌را لارستین (سیستمی و نه‌سیستمی)دا دروست بوویه، لارستا سیستمی "ئه‌ز چ جارن ژبیر ناکه‌م" که‌ڤتیه ده‌ستپیکا رستی و بوویه جه‌ی گرنگیدانی و جه‌ختکرنی په‌یدا دکه‌ت و ده‌مان ده‌ما لارستا نه‌سیستمی "ئودا" بو مه‌ره‌ما بالکیشیی هاتیه پاش ئیخستن، چونکی پرانی جارن لارستا نه‌سیستمی ل پیشیا لارستا سیستمی ده‌یت.

٣-٤. جه‌ختکرن ب ریکا دووباره‌کرنی

هنده‌ک جارن هه‌مان که‌ره‌ستی رسته‌سازیی، وه‌کی (گری، رسته، لارسته...) د ناڤ پوانانیدا ب دوو فورمین وه‌کی ئیک دیار دبیت و ئه‌ڤ دووباره‌کرنه سه‌رنجا گوهداری بخو رادکیشیت و دبیته ئه‌گه‌ری جه‌ختکرنه‌کا به‌یتر، وه‌کی:

١. من هیدی هیدی چایا خوه ڤه‌خوار. (به‌ده‌ل

٢٠٠٦: ٩٥-٩٦).

٢. هی، هی، رابه ئه‌م گه‌هشتین. (سلیڤانه‌ی: ٢٠٠٦: ٨٤).

٣. به‌فر باری، به‌فر باری.

د رستا (١)دا گرییا هه‌ڤالکاری چه‌وایی (هیدی هیدی) دووباره‌بوویه، داکوکی ل سه‌ر چا ڤه‌خوارنی دکه‌ت کو ب دلی خواهاتیه ڤه‌خوارن، د رستا (٢) دا لارستا نه‌سیستمی (هی، هی) وه‌کی فورمی ئاگه‌هدارکرنی هاتیه دووباره‌کرن و مه‌ره‌م ژئ ئه‌وه

"خه‌واوی"ه ئانکو (بکه‌ر، کار) که‌ره‌ستین سه‌ره‌کینه، چونکی کاری رستی ژ لایی هیزڤه‌ تینه‌په‌ره، له‌ورا (بکه‌ر، کار) که‌ره‌ستین سه‌ره‌کینه و ده‌مان ده‌ما کاره‌کی ته‌مامه و پیدڤی ب چ ته‌مامکه‌ران ناکه‌ت، له‌ورا هه‌ر ئیک ژ گرییا ناڤی "وی شه‌ڤی" کو ئه‌رکی هه‌ڤالکاری ده‌می و گرییا پيشناڤی "ژ که‌یفان" کو ئه‌رکی به‌رکاری نه‌راسته‌وخویه، بووینه ئه‌گه‌ری مه‌زنکرنا رستا ساده‌یا ناوک بو رسته‌کا ساده‌یا مه‌زنکری، ئه‌ڤ که‌ره‌ستین نه‌سه‌ره‌کی پتر جه‌ختی ل سه‌ر رستی دروست دکه‌ن. هه‌ردیسان د رستا (٢)دا کاری وی کاره‌کی تیه‌په‌ره، ئه‌ڤ کاره پیدڤی ب "بکه‌ری و به‌رکاری"ه، ب فی شیوه‌ی "من تشت دیتن"، "من" بکه‌ره، "تشت" به‌رکاره، "دیتن" کاری بوریی تیه‌په‌ره، گرییا ناڤی "د چاڤین ته‌دا" دبیته به‌رکاری نه‌راسته‌وخو.

٣-٣. جه‌ختکرن ب ریکا لارستی

هه‌ردوو جوړین لارسته‌یین (سیستمی، نه‌سیستمی) دشین ل ده‌ستپیکا ده‌ربړینی به‌ین، لارستین سیستمی ب تاییه‌تی د رستین لیکدایا پیشخستن رووی دده‌ت (جه‌گووه‌وپین بو پیشیا رستی) ژ بو مه‌ره‌ما جه‌ختکرنی، هنده‌ک جارن لارسته‌یین نه‌سیستمی ژ بو مه‌ره‌ما بالکیشیی ده‌ینه پاشئ‌یخستن (ئه‌مین ٢٠١٩: ٥١٤). د ڤان لارستاندا بو مه‌ره‌ما سه‌رنج‌راکیشانی و جه‌ختکرنی ج‌ه‌گووه‌وپین (پیش و پاشکران) رووی دده‌ت، وه‌ک:

١. هه‌ره‌هاری برایی خو بکه‌، ئه‌گه‌ره‌ر

نه‌خوینی.

لارستا سیستمی لارستا سیستمی

٢. ئه‌ز چ جارن ژبیر ناکه‌م، ئودا. (سلیڤانه‌ی: ٢٠٠٦: ٩٢).

د رسته‌یا (١)دا جه‌گووه‌وپین د ناڤه‌را هه‌ردوو لارستین سیستمیدا روویدایه، چونکی ل دویف

ئەنجام

کاری سەرەکیی جەختکرنی نەهیلانا گومانێ و دوو دلیلی یە ل دەڤ گۆهداری، ئەڤ چەندە د ئاستی پرستەسازیندا ب ریکا پرێزبونا رۆنانی، مەزنکرن گری و پرستەیان، دووبارەکرنی، پرێکن جوراوجور دەیتە دەستیشانکرن. ئاخفتنکەر یان نفیسەر هەمی دەمان پیگری ب پرێزبونا کەرەستین زمانی ناکەت، بەلکو هەندەک جارەن جەگۆهۆرپینی د پرستیدا ژ بۆ خزمەتکرن جەختکرنی بکار دەینیت، ئەو کەرەستین دبیتە جەئ سەرنجراکیشانی و گرنگیدانی ژ جەئ خۆ یی سەرەکی دەیتە پیش، دبیتە توپیک، نیشانا نەری ئیک ژ وان کەرەستانە کو هەندە کجاران جەئ خویی سەرەکی د گۆهۆرپیت و د کەڤتیه بەری کاری ب تایبەتی ل گەل کارین نەساده. مەزنکرن گری و پرستەیان ب ریکا هەندەک کەرەستانە دشین جورە جەختکرنەکی ل سەر پرستی بخو پەیدا دکن. مەرج نینە د ناڤ پیکهاتا پرستیدا بۆ مەرەما جەختکرنی کەرەستەیهک یان ریکەک ب تنی بهیتە بکارئینان، بەلکو دگونجیت چەندین ریک و کەرەستە ب هەڤرا جەختکرنی پەیدا بکن. گەلەک جارەن ب ریکا لارستان وەک فورمین (جەختکرنی و هشیارکرنی...) دشیاندا جەگۆهۆرپین دناڤ لارستاندا (سیستمی، نەسیستمی) دا پووی بدەن، ئەو لارستا دکەڤتیه دەستپیکا پرستی، دبیتە جەئ گرنگیدانی و جەختکرنی دروست دکەت.

کو ب پشت راستی "ئەم" گەهشتین، د پرستا (٣) دا کو پرستەیهکا لیک دایە و ژ دوو پرستین سادەیین سەرەخۆ پیک دەیت (بەفری باری)، هەمان پرستا سادە بۆ مەرەما جەختکرنی هاتیه دووبارەکرن.

٣-٤. جەختکرن ب پرێکن جوراوجور

د ئاستی پرستەسازیندا هەندەک جارەن بۆ مەبەستا جەختکرنی دگونجیت پتر ژ ریکەکی یان کەرەستەکی دناڤ پرستیدا بهین و هەمی پیکه کریان جەختکرنی بهیتر دئین، وەکی (دووبارەکرن، جەگۆهۆرپین، مەزنکرن رۆنانی (گری، پرستە...)، وەک:

١. ئەڤ چاڤین هە نە د غەریبن. (بدل ٢٠٠٦: ٣٤).
٢. من ژێ ئەو زەمبیل هەلگریت. (بامەرنی ٢٠١١: ٥٧).

د پرستا (١) دا گرییا ناڤی (چاڤ) ب ریکا دیارکەری بەری سەرەکی هەڤالناڤی ئاماژی (ئەڤ ... هە) هاتیه مەزنکرن، د هەمان دەمدا جەگۆهۆرپین د نیشانا کاریدا پوویدا، نیشانە بخو ژێ هاتیه گۆهۆرپین، چونکی کاری پرستی نەتەمامە، دڤیت نیشانا نەری ل گەل کاری بایه ب ڤی شیوهی "ئەڤ چاڤین هە د غەریب نین/ نینە" ئانکو "نە"، کەڤتیه پیش کاری پرستی، بوویه توپیک و هیزا سەرەکی ژێ کەڤتیه سەر نیشانا کاری. د پرستا (٢) دا گرییا ناڤی بکەر (من) ب نیشانا جەختکرنی (ژی) هاتیه مەزنکرن، گرییا بەرکاری (زەمبیل) ب دیارکەری بەری سەرەکی هاتیه مەزنکرن، ئانکو هەردوو گریین (بکەری، بەرکاری) ب ریکا دیارکەری وە هاتینه دیارکرن، جەختکرن ل سەر دروست کریه، زیدەباری ڤی ژلایی هیزیڤه کاری "هەلگرت" ژ بەرکو کارەکی دارشتیه هیزا سەرەکی کەڤتیه سەر پیشگری "هەل"، ب ڤان هەرسی ریکان جەختکرن ل سەر پرستی پەیدا بوویه.

- پشدهری، سالح حسین حهسەن (١٩٨٤). کورتییەک
له پێزمانی کوردی: به‌غدا.

- به‌رزنجی، شلیڕ محەمەد رەسوول (٢٠٠٤). یاساکانی
داپشتنی لارستە دیارخەری له زمانی کوردیدا. نامە
دکتۆرا. زانکۆی سه‌لاحه‌دین: کۆلیژی ئاداب.

- جگه‌رخوین (١٩٦١). اوا و دەستوورا زمانی کوردی:
به‌غدا.

- حاجی، ئیقان حهسەن (٢٠٢٣). مۆرفۆفۆنۆسینتاکس
د زمانی کوردیدا (گوڤه‌را به‌ه‌دینی): دهوک.

- حاجی، قیان سلیمان (٢٠٠٧). کەره‌سته
به‌تاله‌کان له‌ روانگه‌ی تیۆری ده‌سه‌لات و به‌سته‌وه
(شیوه‌زاری کرمانجی سه‌روو). نامە دکتۆرا. زانکۆ
سه‌لاحه‌دین: کۆلیژی زمان.

- حاجی، قیان سلیمان (٢٠٠١). پیکه‌وتن له‌ شیوه‌ی
ژوو‌رووی زمانی کوردیدا. نامە ماستەر. زانکۆ
سه‌لاحه‌دین: کۆلیژی ئاداب.

- حه‌مه‌ ئەمین، تانیا ئیسماعیل (٢٠٢٤). ده‌ور به‌ر له
پۆنان و واتای رسته له‌ زمانی کوردیدا. نامە دکتۆرا.
زانکۆی سلیمانی: کۆلیژی زمان.

- دزه‌یی، عه‌بدولواحید موشیر (٢٠١٣). وشه‌سازی
زمانی کوردی، چاپی دووهم: هه‌ولێر.

- ره‌شید، طه‌ ره‌حیم (٢٠١٥). پۆنانی فریز له‌ زاری
کرمانجی ناوه‌راست و کرمانجی ژوو‌روودا. نامە
ماستەر. زانکۆی سلیمانی: سکولی زمان - فاکه‌لتیی
زانسته‌ مرو‌قا‌یه‌تییه‌کان.

- سه‌ددیق، شی‌رزاد سه‌عید (٢٠١٣). رسته به‌ پێی
پێزمانی لیکسیکی ئەرکی له‌ زمانی کوردی و فارسیدا.
نامە دکتۆرا. زانکۆی سو‌ران: فاکه‌لتیی ئاداب.

- سه‌عید، په‌سار محەمەد حه‌سەن. (٢٠١٣). پۆلی
لارستی د پستین لیکدای و ئالوزین زمانی کوردیدا. ناما
ماستەر. زانکۆیا دهوک: کۆلیژا زانستین مرو‌قا‌یه‌تی/
سکولا ئادابی.

په‌راویز

. حبیب یوسف مغنیه، شیخ مصطفى الخلايينی، فاضل
صالح السامرائی، متولی علی متولی، محمد زرقان الفرخ،
هادی نهر زارافین (توكید - تأکید) بکارئیناينه.

٢. هه‌ر ئیک ژ (که‌مال میراوده‌لی، ساجیده عه‌بدو‌لا،
شلی‌ر رەسوول، پائیز عومەر ئەحمەد، شی‌رزاد سه‌بری،
حه‌مید سالح، شلی‌ر نایف...) زارافی جه‌ختکر بکارئیناينه.

٣. مۆرفیما ژ د رستیدا د گه‌ل هه‌می جو‌رین فریزان
ده‌ردکه‌فت و پیدقی ب مۆرفیما خسته‌سه‌ری نینه
(ئەمین، شلی‌ر نایف، ٢٠١٦: ٧١).

ژێده‌ر

ب کوردی:

- ئامیدی، صادق بهاء‌الدین (١٩٨٧). پێزمانا کوردی
(کرمانجیا ژۆری و ژیری یا هه‌قه‌به‌رکرنی). به‌غدا.

- ئەحمەد، بائیز عومەر (٢٠٢٠). پێزمانا به‌ه‌دینی.
ده‌زگه‌هی ناله‌ند یی چاپ و وه‌شان: دهوک.

- ئەمین، شلی‌ر نایف (٢٠١٦). مۆرفیما "ژی" د گوڤه‌را
به‌ه‌دینیدا. گوڤاری زانکۆی راپه‌رین. په‌ربه‌ندا (٣). ژماره
(٦). ل(٥٩-٧٢).

- ئەمین، شلی‌ر نایف (٢٠١٩). ریکین جه‌ختکر د
یالیکتا کرمانجیا سه‌ریدا (گوڤه‌را به‌ه‌دینی). المجلة
الاکادیمیه لجامعه‌ نوروژ. المجلد (٨). العدد (١). ص(٥٥-٥٨)

- ئەمین، نووری عه‌لی (١٩٥٦). قه‌واعدی زمانی کوردی
له "صه‌رف و نه‌حو" دا: به‌غدا.

- ئەیوب، بنار حسین (٢٠٢٠). پاتکرده‌وه‌ی لیکسیکی
له‌ زمانی کوردیدا (لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی واتاسازییه‌). نامە
ماستەر. زانکۆی سو‌ران: فاکه‌لتیی په‌روه‌رده‌.

- ئەحمەد، سیروان سمین (٢٠٢٣). لیکسیکۆسینتاکسی
دروسته‌ی ئارگۆمینت له‌ زمانی کوردیدا. نامە دکتۆرا.
زانکۆی سلیمانی: کۆلیژی زمان.

- عەبدوللا، عەبدولسەلام نەجمەدین (٢٠١٨). شەرەفە کرنا
زمانی ریکلامین بازرگانی. سەنتەری زاخۆ بۆ ڤە کۆلینین
کوردی.

- عبوزید، سانیا جہاں (۲۰۱۹). جھگورینا کھرہستان د
رستیدا (گؤھرا بھدینی). سہنتہری زاخو بؤ ۛہ کولینین
کورڈی: زاخو.

- عهلی، تالیب حسین و رهشید، فوئاد سالح (۲۰۲۲).
واتای سیمانتیکی له مانشیته سهرهکیی پوژنامه‌دا.
پوژنامه‌ی “خبات و کوردستانی نو” به نمونه.
گوفاری زانکو بو زانسته مروقایه‌تییه‌کان. بهرگی (۲۶).
ژماره (۲). لا (۱۲۱-۱۴۶).

– عهلی، شیرزاد سه‌بری (۲۰۱۵). واتایا بابەتی د مانشتیتین
پۆژنامه‌یاندە – پۆژنامە “وار” وەک نموونە. گۆڤارا زانکویا
دھوک. بەرپەندە (۱۸). ژمارە (۱). لا (۶۱–۷۱).

- فهتاح، محهمهد مهعرووف (٢٠١١). زمانهوانى.
 شهكادىمىاى كوردى: ههولير.

- فهتاح، محمەد مەعرووف (٢٠١٠). لیکۆلێنه وه زمانه وانییه کان. کۆکردنه وه: شیروان حسین خۆشناو و شیروان میرزا قادر. دهزگای موکریانی: ههولێر.

- فهره‌ادی، ساجیده عه‌بدولا (۲۰۱۳). هه‌ندئ لایه‌نی
رسته‌سازی زمانی کوردی. ئه‌کادیمیای کوردی: هه‌ولێر.
- قادر، سه‌باح ره‌شید (۲۰۰۹). هه‌ندئ لایه‌نی ریزمانی
ده‌سه‌لآت و به‌سته‌وه (GB) له‌ زمانی کوردیدا. ب
ئه‌کادیمیای کوردی: هه‌ولێر.

- قادر، کاروان عومەر (٢٠٠٨). پسته‌ی باسمه‌ند له زمانی کوردیدا. مه‌له‌ندی کوردولۆجی: سلیمانی.

- کهریم، دیار عهلی که مال (۲۰۰۲). پێژمانی کوردی. پوانگهیهکی بهرهمهتیا و گۆیزانهوه، نامه‌ی ماستهر. زانکۆی سه‌لاحه‌ددين. کۆلجی، به‌روه‌رده.

- گوهر رزی، محمّد طاهر (۱۹۹۹). رژیم‌اناکوردی (زارئ کرمانجی). دهوک: چاپخانه خات.

- گبو، موکریانی (۱۹۶۱). فہرہ نگہ، مہاداد. ہہولتر:

چایخانه‌ی کوردستان.

- لژنهيک ژ وهزارهتا پهروهردی (۲۰۱۹). زمان و ئهدهبی کوردی. قوناغا ئامادهیی. پؤلا دوازدی. چاپا شهش. ههولتر.

- لژنیهک ژ وهزارهتا په‌روهردی (۲۰۲۲). زمان و ئه‌دهبی کوردی. قوناغا ئاماده‌یی. پۆلا یازدی. چاپا نه‌هی. هه‌ولێر.

- محهمه، همید سالف (٢٠١٧). جه ختكرن و شپوازهكانى له زمانى كوردیدا: ههولیر.

- مستهفا، ئیدریس عەبدولاً. (٢٠١١). لایەنە
 ڕەوانبێژییەکان لە شیعرى کلاسیکی کوردیدا: ھەولێر.

- میراودہلی، کہمال (۲۰۰۷). فہرہنگی پیزمانی کوردی. مہلبہندی کوردلوجی: سلیمانی.

- نظام الدین، فاضل (۲۰۰۷). فہرہ نگا شرین. عہدہ بی
- کوردی، چاپی چوارہم. سلیمانی.

- وهه‌بى، توفىق (١٩٢٩). ده‌ستوورى زمانى كوردى - جزمى يه‌كه‌م: به‌غدا.

ب عہ رہی:

- - ابن جني، ابي الفتح العثمان (١٩٨٨). المع في العربية. تحقيق: سميح ابو مغلي. دار مجدلاوي: عمان.

- - البعلبكي، منير (٢٠٠٠). المورد، انكليزي - عربي.
الطبعة ٣٤. دار العلم للملايين: بيروت.

- - الخولي، محمد علي (١٩٨٢). معجم علم اللغة النظرى. انكليزي - عربي.

- - المخزومي، مهدي (١٩٦٤). فى النحو العربى - نقد و توجيه. المكتبة العصرية: بيروت.

ب ئىنگلىزى:

- Geoffrey Leech (2006). *A Glossary of English Grammar*. Edinburgh University.

– Trask, R.L(1993) A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics. London: Brighton.

-Oxford learns dictionaries. Definition

English Emphasis. Online.هاتيه

ل ریکہفتی (۲۰۲۴/۱۲/۱۸). <https://www.>

oxfordlearndictionaries

المخلص

إن التوكيد ظاهرة لغوية تظهر في جميع لغات العالم، وتستخدم لتعيين عنصر أو لتوضيح معنى معين في الكلام. ففي الجملة، يستعمل غالبا لجذب انتباه السامع بشكل أكبر إلى مقصد المتكلم. وفي اللغة الكردية يستعمل التوكيد بشكل بارز من خلال أساليب متعددة في المستوى التركيبي، مثل طريقة بناء الجملة عبر النظام الصوتي أو بواسطة المورفيمات، أو عن طريق الترتيب والتقديم والتأخير، أو بتكبير عناصر الجملة، أو بإعادة الكلمات داخل الجملة، أو بوسائل أخرى متنوعة. ويعد موضوع التوكيد في لهجة البهديناني من المواضيع ذات الأهمية؛ لذا نحاول في هذا البحث أن نبرز التوكيد في المستوى التركيبي، بأسلوب وصفي، عبر تحديد العناصر التي تشكل أساسا للتوكيد في الجملة. وقد افترضنا أنه في المستوى التركيبي هناك أكثر من وسيلة وعنصر يستعملان للتوكيد. وللوصول إلى هذه الفرضية، تم اعتماد المنهج الوصفي، وتبين في النتيجة أن كلا من (الترتيب، تكبير الأصوات، التكرار، والوسائل المتنوعة) يعد أساسا لبناء التوكيد. الكلمات المفتاحية: التوكيد، التكرار، إعادة القول، الكلمات المؤكدة، وسائل التوكيد

ژێدەرین نموونهیان:

- بامه‌رنی عبدالرمن (٢٠١١). شه‌فین چله‌ی سلیمانی: چاپخانه‌ی که‌مال.
- بدل، عصمت محمد (١٩٩٩). ژ ده‌ستدانا خه‌ونان. ده‌وک.
- بدل عصمت نحمد (٢٠٠٦). خه‌ونه‌کا بنه‌قشی. ده‌وک: ئیکه‌تیا نفیسکارین کورد.
- جه‌میل، مه‌سه‌وود (٢٠١٤). کوردمان. ده‌وک.
- سلیمفانه‌ی، حسین (٢٠٠٦). بالولکا شه‌کرئ. ده‌وک: ئیکه‌تیا نفیسکارین کورد.
- سلیمفانه‌ی، که‌مال (٢٠١١). نه‌ییا به‌نده‌مانی (کورته‌رومان). ده‌وک: ئیکه‌تیا نفیسکارین کورد.
- سواری، محمد (٢٠٠٥). گوند. ده‌وک: چاپخانه‌ی هاوار.
- عبدالرحمن، محسن (٢٠٠٦). مرن دقشله‌یا پادشاهیدا. ده‌وک: ئیکه‌تیا نفیسکارین کورد.
- عمر، فاضل (٢٠٢٠). ئاکنجی یین میترگا بیابانی (به‌ری قه‌ریسه‌ بیه‌ژت). هه‌ولێر: چاپخانه‌ی پاک.
- محمد، بلند (٢٠٠٥). سوتنگه‌ه ده‌وک: ئیکه‌تیا نفیسکارین کورد.
- مزیری، نه‌وزاد (٢٠٠٨). ساکو: ئیکه‌تیا نفیسکارین کورد.
- نافشکی، ته‌حسین (٢٠٢١). تاخین خودی. هه‌ولێر.

Abstract

Emphasis is a linguistic phenomenon that appears across all world languages and is used to highlight a linguistic element or to clarify a specific meaning in discourse. At the syntactic level, emphasis plays a crucial role in drawing the listener's attention more strongly toward the speaker's intended message. In Kurdish, particularly in the Bahdini dialect, emphasis is manifested in various ways at the structural level, such as through phonological patterns, morphological markers, syntactic ordering (fronting and shifting), enlargement of sentence components, repetition, and other diverse strategies. Given the importance of emphasis in the Bahdini dialect, this study seeks to identify and describe its manifestations at the syntactic level, following a descriptive approach by specifying the elements that serve as the basis of emphasis within the sentence. The study hypothesizes that the syntactic level employs multiple means and elements to achieve emphasis. The findings reveal that (syntactic ordering, phonological enlargement, repetition, and various strategies) constitute the fundamental bases for constructing emphasis.

Keywords: emphasis, repetition, reiteration, emphatic words, strategies of emphasis